

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismeretek terjesztésére.

40.)

Kijön minden szombaton.

(November' 29-kén, 1834.)

Gróf Szécsenyi Ferencz.

Mint érzé 's valósítá ezen nagy ember a' régi magyar jelszavat „a' vallásért, királyért és hazáért“ csak az utókorra hagyjuk annak megítélését, mely a' pillanat' nézetein, czéltjain és minden pártszellem' babilóniai nyelvén felülemelkedve, a' József' időszakát, a' régi 's új a' nemzetiség és kosmopolitismus közötti átmenetelt átlátandja és méltatni fogja, 's hogy ez megtörténhessék, több századoknak kell lefolyniok. Itt egyedül azt említjük meg, mit hagyott a' dicsőült férjfitu mindenek felett szeretett hazájának, ennek lévén helye ezen levelben, mely asszonyokhoz és ifjusághoz, hivatalos emberhez, katonához és mivészhez szól.

A' vallásért, királyért és hazáért, ez vala ajakán, czimerén és zászlóján a' magyarnak mindig, valahányszor a' történet és fenyegető vész tette szólítá fel. Ez volt kiváltképen a' Szécsenyi familiáé is: és méltán viselhetette czimerén, mert hiven megtartá. Külső 's első háboruiban sok hősei voltak a' magyar nemzetnek, kik közül sokan letévék életüket e' jelszóért, de a' Szécsenyieknél mintegy firől fira szállott ezen szent háromságnak megoszolhatatlansága. Ők a' haza 's király' szolgálatjában Istennek szolgáltak; a' törvényes királytól külön szakasztott hazát soha sem ismertek, és soha egy Szécsenyi sem volt a' rebellisek' pártján — de egyiket sem csábíthatá el soha akármily tündöklő 's ragyogó kegyelem és szerencse is saját hazájától.

Legrégibb nyomai a' Szécsenyi háznak, mellynek bölcsője hihetőleg Nógrád vármegye, az Árpádok kifogyása' korán felül enyészik a' régiségbe. A' hagyomány Magyarország' keresztényedése' idejéből emlegeti azt. Történetileg nevezetes emberek valának ezen házból

Mihály, a' magyar Leonidásnak hős társa, és Svendi Lázárnak leghivebb 's leghatalmasabb bajnok segédje. Ennek unokája György azon korban virágzott, midőn a' vallásos szakadás akkor erőtlenté hazánkat, mikor a' török iga' levetésére legnagyobb egységre lett volna szükségé, 's ő vala Pázmán Péterrel azon szerencsétlen időszaknak ragyogó csillaga, 's mint primás megérte hazájának felszabadulását a' török járom alól. Ezen nagy emberek' élete egy külön leírást kíván, mert hatása századokra terjed 's a' magyar nemzet' léteire örök befolyásu. Testvérje Lőrincz egy nem kevésbé híres egyházi főszemélynek lön atyja, névszerint Pálnak, ki kalocsai érsek lett; ennek nyilatkozása a' bécsi conferentián, midőn arról vala szó, mint lehet Magyarországot német törvények szerint igazgatni, eléggé ismeretes, mert minden magyarnak kitörülhetetlenül vagon az szívébe írva. Ez volt Leopold' közbenjárója a' Rákócziakkal, noha a' béke' visszaállítását meg nem érthette. Pálnak testvérje György egyik leghíresebb hőse vala a' felszabadító háborunak. I Leopold 1697 minden maradékaival együtt gróft rangra emelte. Zsigmond fija után négy unokái levének, mind jeles vitézek azon háboruban, mellyre M. Thérézia trónja' megtartása végett szólítá fel a' magyar nemzetet. Ignác a' szalai insurgensek' ezredese, László huszár őrnagy, Antal tábornoki helyettes és egy huszár ezred' tulajdonosa. Zsigmond igen ifju korában mint kapitány nagy sebet kapván, jószágaira visszavonulni kénytetett a' dicsőséges háborúból. Ezen Zsigmondnak szülte neje, gróf Cziráky Mária, Széplakon Sopron vármegyében, Szécsenyi Ferenczet aprilis 23-kán 1754.

A' reménnyel gazdag ifju Sopronban és Nagyszombatban kezdé oskoláit 's folytatá Bécsben a' Théréziai lovag akademiában, kedvencz tudományai lévén a' történet, pénz' és régi-

ség' ismérte. A' politikai 's törvénytudományokból letett rigorosumi után kamarásává nevezé 1776 az ifju Szécsenyit M. Therézia; utóbb a' községi kerületi tábla' birájává. Mint-hogy a' horvát- és tótországi 's dalmatziai bán, gróf Eszterházy Ferencz, egyszer'smind kancellár vala, 's ennyi sokfelé ágazó hivatalokat nem viselhetett, II József báni helyettesé nevezé ki Szécsenyit 1783 's egyszer'smind a' banális tábla' elnökének.

Elkezdődvén ennekutána a' mindnyájoktól ismert, de nagyobb részben 's megint eltörült újítások, 1784 a' bécsi kinestárba vitetett Pozsonyból a' korona; főispánok helyett királyi biztosok léptek hivatalba 's több változások történtek; 1785 Szécsényi is királyi biztossá nevezetett a' pécsi kerületben, több megyék főispánjává 's administratorává 's még ugyanazon esztendőben valóságos belső tanácsnokká; de más esztendőben minden hivatalait letette, mint-hogy gyengélkedő egészsége foglalatosságainak e' terhes vitelétől visszatartóztatá, 's egyszer'smind engedelmet kért és nyert külső országokra utazásra; ezután bejárta egész Németországot, Németalföldet, Franciaországot és a' britt szigeteket.

Az 1790-iki országgyűlésen, mellyen II Leopold a' közdolgokat régi folyamatajokba hozá, azon szelid és békéltető egyirányúságot tartá Szécsényi, mellyet Pál eldődje a' rákóczy zajos korban. Martius 10-kén 1781 elhatározá az országgyűlés, hogy a' sziciliali királynak és királynénak Ferdinandnak 's Károlinának emlékpénz veressék, melly ünnepélyes küldötség által Nápolyban általadassék. Ezen követség' elnökévé Szécsényi választatván, ki maga költségén tette a' nagy utat, fényesen fogadtatott Nápolyban és a' Januarius-rend' nagy keresztével megajándékoztatott. Ezen alkalommal meglátogatá Olaszországnak leghiresebb helyeit is.

1798 Somogyi főispánná nevezé ki kegyes Uralkodónk, a' következett esztendőben pedig a' legfőbb törvényszék' tagjává 's Magyarország' Fő - kamarásává, a' hét személyes táblai elnökséget is reá ruházván a' nádor' és országbirája akadályoztatása' esetében, 1808 pedig Ludovikával való egybekelésékor az arany gyapjas rendbe emelé fel. De minden fényes hivatalait

kénytetett nevedő szemgyengesége miatt 1811 letenni, melly alkalommal a' legmeghatóbb nyilatkozásokat érté mind magának ő Felségének, mind ő es. k. Fenségének az ország' nádorának szájából. Azután Bécsben telepedett le. Korán kezdett és különböző időszakokban a' legnagyobb viszályok és változások között mindenkor dicsőségesen folytatott köz élete valóságos követésre méltó mintául szolgált.

Elgondolván a' nagy hazafi mennyi kárt tett a' mongol pusztítás, a' reformatio' vandallismusa, a' hosszas török járom az ősi emlékekre, nemzeti diszre 's kevélységre, a' korona' jogaira, a' tudományra és művészetre nézve, ezen fájdalmas vizsgálatokban alapítója lön a' felséges nemzeti *muzeumnak*, és halhatatlan emlékezetét hagyá a' hazában; ő első példa lön a' monarchiában ily nagy áldozatával, mert ezen példának köszönheti lételet a' grézi Johanneum, a' Ferencz' muzeum Brűnben, és a' prágai muzeum, 's mások is a' tartományokban. Sok esztendőkön keresztül mind a' hazában mind a' külföldön nagy fáradsággal, gondal és költséggel gyűjtögeté ő össze mind azt, mi a' hazai tudomány' és ismétel' gyarapítására szolgálhatott, mit magyar irt, vagy Magyarországról akárki által bár mi tekintetben iratott, nyomtatás vagy kézirat volt légyen az. Midőn a' páratlan gyűjtemény, melly egy királyhoz méltó, készen vala, 1802 november 25-kén ajándékozó oklevelet készített ki Szécsényi a' magyar nemzethez, melly királyi oklevéllel megerősített 's az 1807-iki 24 t. czikkelybe beiktatott. Gyűjteménye' catalogusát is, a' könyvekét 7 darabban, a' kéziratokét háromban, a' pénzekét azoknak képfelekkel, négyben, maga költségén kiadá 's fejedelmi nagy lélekkel a' tudósoknak; gyűjtögetőknek 's a' hon' barátjainak elosztogatá. a' czimerek', pecsétek', rézmetszések', földabroszok' catalogusa készülöben maradván. 1819 ismét megajándékozá az általa alapított nemzeti muzeumot kézi könyvtárával, (9205 darab könyvel és 6000 darab földképpel.

Ily nagy Mecénás természetesen magára vonta mind a' haza' mind a' külföld' csudálkozását, különösen pedig a' tudós egyesületekét. 1803 a' göttingai tudományos akademia, 1804 és 1811 a' jeni és varsói tudós társaság, 1812 a' bécsi képző mesterségek' akademiaja, 1813 és

1816 a' természet- és földisméret előmozdító társaság Bécsben és Brünben tagjává nevezé ki.

Templomok' és oskolák' építésében vetélkedett György elődjével a' primással, nem tekintvén a' vallás' különbségére. A' 18 reformatus papot, kik nagy terjedékű birtokain hivataloktak, fél fél telekkel ajándékozta meg minden tartozékokkal együtt, 's ezeknek községeit is minden templomépítésnél bőkezűleg segíté.

1820 évi december' 20-kán szünt meg a' nagy ember élni, 's mi azt kérdezhetjük utána: „ki lehet kevélyebb, ily alattvaló-e oly fejedelemre? vagy ily fejedelem oly alattvalóra?”

Rémületes erdőégés Éjszakamerikában 1825.

Éjszakamerika' őserdőinek égése egyik azon történetek közül, mellyek a' természet' mindenhatóságát éreztetik az emberrel. Szokásban van ott ugyan az erdöket leégetni, minthogy levágása nagyon sok fáradságba kerülne, de rendesen magától elalszik az olyan tűz, minekutána fél vagy legfeljebb két mértföldnyire hamuba dönté az erdőt. De 1825. történetes körülmények, mint többek közt egy erőszakos és tartós szélvész, oly tüzet támasztának, hogy a' legszélesebb folyók, sőt tavak sem veheték annak gátot; 's így az erdőégés, melly az egyesült statusok' tartományait és a' szomszéd angol gyarmatokat pusztította, minden leírásnál rémületesebb vala.

Azon esztendei november' 18-kán Londonba érkezett amerikai ujságok borzasztó tudósításokat közölnek ezen pusztításról. Az égés 560 négyszeg-mértföldnyire terjedett erdőt lepett meg. Alsó Canada' zuhatagjaitól Glengarryig felső Canadában, a' Lörincz folyam' felmentében 11 mértföldnyi hosszaságnál továbbra nyulék. A' több izben változó szél különféle irányba terjeszté el a' tüzet. Az egész vidék Passadunkeag és Matnaukook közt, Penobscot folyónak mindkét oldalán nem egyéb volt tűz-tengernél, melly még a' folyam' közepén fekvő szigeteket is elborította, noha a' tulajdonkénti gyuladás és

folyam közötti távolság hetedfél mértföld vala. Az iszonyú égés'szomszédságában rengedezett a' föld 's a' parázstűz mennydörgéshez hasonlólag ropogott, úgy hogy 2 — 3 mértföldnyire lehetett hallani. Több ültetvények leégtek házaikkal, marháikkal egyetemben, 's a' pusztulás' helye irtózatos látmányt mutatott. Az állati élet nem csak a' tűz' útjában, hanem még a' föld és viz alatt is kiégett. A' tavak' partjai rakvák valának fött hallal és békával, mert sok tóban valósággal fött a' viz, mint sok folyam' több helyein is. Lehetetlen ezen erdőgyuladás' pusztításának ideáját egész kiterjedésében leírni.

October' 7-kén 1825 reggeli 4 órakor Newkastletől egy harmadrész mértföldnyire vas-tag füstgomolyt láttak meg egyenesen felszállani, melly nyugoti oldalán villámsugártól világosított meg; egy órával később hasonló villám jelent meg keleti oldalán, mellyre vak setétség következett és zsarátnag eső, 4 egész óráig tartó. Egy pillantat alatt elterjede a' tűz mint valami kiszabadult szörnyeteg, mindent elpusztítván maga előtt 5 mértföldnyire. Az őserdöket szinte úgy meglepé mint a' eseréket és hirtelen gyorsasággal futott végig az avaron, minthogy a' rettenetes hőség mindent éghetővé tevé. Hasonlíthatatlan látmány vala egészen benőtt halmokat egy pillantás alatt lángba borulva és tűzfolyammá válva mértföldekre nyulva szemlélni. A' tűzbe borult fenyvesek' ropogása, a' szétszaladó állatok' ordítása, vagy a' tűzbe szorultak' bögeése még inkább szörnyebbité ezen scena' behatását. Vas-tag füstgomolyok vonának el gyakran a' szem elől mindent, és lehetlenné tevék ezen erdős vidék' kevés helységeinek a' tűz' menetelét látni, 's bizonytalanok voltak, nem kerité-e be már őket is. Soha oly chaoszi setétséget nem látott még ember; a' lélekzet is elnyomatván gyakran, elkerülhetetlennek látszott a' megfulás. Nem lehetett egyebet látni a' láb elébe hullott tüztömegeknél. Szóval, minden nyelv szegény ezen hosszú éj' borzadalmainak festésére. Talán legjobban lehetne a' Vezuvnak egy hatalmas kilövellését ehez hasonlítani, de ide kell még gondolni, a' férjfiak', nők', gyermekek', öszek' jajgatását, és marhák' bögeését, kik hasztalan igyekeztek a' haláltól megmenekedni. Sokakat utól-

ért a' tűz, vagy eltéveszté szaladásában a' rettenetes füst, és áldozataivá lettek az égésnek. Egész csoport emberek égtek el marháikkal együtt, kik a' következő tölre fát vágni költöztek volt ki az erdőre. Mindenütt csak szerencsétlenek és árvák láttattak, többen félig égve. Az anyák kiragadák gyermekeiket az ágyból és a' folyókba szaladtak, de mig oda értek, ruhájikba kapott a' tűz és kisdedeiket inkább vagy kevésbé megégeté; ott pedig a' parton kalappal vagy czipővel merített vízzel locsolgatók szülöttjeiket reggelig, mig hajókon tovább vitethettek. Egy asszony két gyermekével futott a' tűz elől, melynek öldöklő lángja körösleg csapongott; végre midőn tovább már nem futhatott, gyermekeire borult a' földön. — Maga elégve, de kisdedei élve találtattak.

Egy levél Mirachimiból october' 17-ről 1825 azt mondja, hogy Mirachimitől éjszaknyugat felé nagy gyuladás támadt; a' gyuladásnak ezen vidéke felé october' 7-kén naplementkor vastag felhő vétetett észre az égen, melly füstnek ismerszett, de távolsága miatt senkit sem nyugtalanított. Alig állott be az éj, midőn az erdőben mindinkább nevekedő mennydörgési ropogást hallottak, de mivel semmi tűz nem látszott, senki sem gyanítá a' közelgető veszélyt. Ezen ropogás tartott 6 órától 9-ig, a' mikor éjszaknyugotról erős szél támadt fel; nem sokára azután csillogó szikrák 's égő üszkők szállongtak az utczán és folyón keresztül, melly esaknem két annyi széles mint a' Themse. Ekkor lárma támadt, hogy a' tűz pusztító dühhel közelít 's az orkánna' változott szél füst- és hamutömeget hajta maga előtt. Három hajó egészen elégett, egyik már megvala terhelve, másik kettő rakodott kifelé. A' tűz mostan valósággal kiütött a' folyam' partján, midőn senki sem gyanítá annak oly rettenetes közellétét; mert mielőtt a' láng észrevétett volna, a' szárazról látszott minden szikra jönni a' folyam' partjára, sűrűbben és csapongóbban mint a' hózivatar, és mindent egy orkán követe. A' tűznek iszonyu dühvel és gyorsasággal kellett keresztül hatni az erdőn, mert azon emberek, kik széljel nézni kimentek, lélekszakadva futottak vissza, de mielőtt két perez mult volna, már nyomukban volt a' tűz. Az angol gyarmatban, Uj Braunschweigban,

leégett Miramichi város, mindennel együtt, mi annak közelében 22 mértfölonyire találatott. Egy hiteles tudósítás szerint a' miramichi gyuladás' pusztításáról) 150 ember veszté életét, 10 lett beteggé 's 2778 veszté el minden vagyonát. Ház leégett 583, marha odaveszett 876. Miramichi' éjszaki oldala nem egyéb lön hamudüledéknél. 20 mértföldnyire a' folyam' mentében nincs egyéb látnivaló romladékoknál. Az állatok csordánként döglenek 's a' lakosok legnagyobb nyomoruságban sanyarognak. Chatam város elkerülte ugyan szerencsésen az égést, de körösleg minden erdeje oda van. Vastag köd, melly a' szemre igen ártalmasan hatott, borítá el New-York, Boston, Philadelphia, Baltimore 's Washington városokat; 's a' tengeri hajózást meggátlá, jobban mint minden másféle köd. A' tűz' visszfénye a' tengerben látszott; hősege oly nagy volt, hogy Halifaxban, Uj-skóziában, valami 300 angol mértföldre a' hőmérő 82 graduson F. állott'. Egyébiránt ezen erdőégés magára a' növény' tenyészetére nézve nem vala káros, mert mihelyt az eső 's hó elmosta egykissé a' hamut, a' leégett helyen buján kezdett emelkedni következett tavaszon az erdő.

A' keletindiai szarvorru.

(Rhinoceros indicus.)

Ezen állatnak felül és alól két két erős agyara van, 's az alsóbbak közt még két kisebb, valamint a' felsőkön felül is. Orra kupalaku, szarva hátrahajlott, melly az egészen megnőtt állatnál 1 lábnyi söt némelykor hosszabbis. Felső ajka kívül nyulik az alsón és közepén vékonyan kiesucorodott, mellyet az állat kinyujthat és ujjként mozgathat és mellyben továbbá a' legfinomabb érzés van, ugy hogy ágak' tördelésére is szolgál. Mindenik ajkát kemény kéregbőr fedi. A' setétbarna, itt ott vereses bőr kisebb nagyobb kinövással rakva, 's több helyen nagy széles ránczokba vetődik egymáson. A' koszos bőrnek egymáson fekvő ránczai közt a' mélyebben fekvő bőr lágyas és husverességü. Az egész állat panczélosnak, vagy vastag lepellel borítottnak látszik.

Oryx arvu.

Gr. Széchenyi Ferencz.

Noha ezen állat otromba alakú, futni még is nagyon tud. 7 lábnyi magasságra 's 12 lábnyi hosszúságra nő meg. Keletindában él, különösen túl a' Gangesen; a' magányt szeretvén sűrű árnyas erdőket keres folyók' és mocsárok' közelében; leginkább fáról éldegél, melynek leveleit és levek lombjait letépdeli. Az embert meg nem támadja, ha csak nem ingereltetik, de ha megtámadtatik és dühösítetik, felettébb veszedelmes. Ilyenkor szarva a' rettenetes fegyvere, vastag bőre pedig a' legjobb készüllete.

Vagy törrel vagy veremben fogják ezen állatot, hegyes karók ütve le előbb a' verembe; egyébiránt lovag vadászok is szokták hajhászni. Húsa ugyan igen durva, de mégis eszik. Szarvából nyeleket, poharakat 's t. e' f. készítenek; bőre pedig páncélhoz, paizshoz, kotsiszijhoz legalkalmasabb.

A' régi rómaiaknál egy- és kétszarvu ilyen vadak voltak viadalaikon; de azóta csak egy-szarvuak hozattak Európába, még pedig az első 1513 Portugáliába, a' második 1685, a' harmadik 1736 Angolországba. Egy negyedik szarvorru 1741 Amsterdamba hozatott, később pedig Lipcsébe, hol még soha sem láttak olyat, 's a' jámbor Gellertnek a' *szegény öreg* czimű szép költeményére okot szolgáltatott. Továbbá 1770 Párisba került egy szarvorru, 1800 Londonba ismét egy és végre 1819 Németországba, mely a' Lipcsei vásáron is mutogatott, 's a' második és utolsó volt, melyet eddig ottan láttak.

A r a n y.

Nem hiu képzelet, mint az emberi élet' oly sok esetében, volt az, mi a' természetnek ezen productumát eleitől fogva a' legbuzgóbb igyekezet' tárgyává tevő, hanem kitüntető jeles tulajdonságai, kiváltképen pedig pompás és tartós fényessége, melyre nézve egy érez sem hasonlítható hozzá. Azért nevezik a' chemisták is az érczek' napjának vagy királyának. A' tűzben elolvad mihelyt megütésedik, és mint folyadékknak zöldes a' színe. Közönséges tűzben nem változik, de a' gyújtótűkő alatt üveggé

változik és nagyobb részint elszáll. A' gyújtótűkő' hősege által keletkező üvegnek viola színe van, és üvegesedett félaranysavany. A' villánszikra megsavanyítja az aranyat. Savanyban nehezen oszlik fel; a' levegő, víz, föld, só és kénsavany kevéssé hatnak rá; a' konyhasó-savany sem árt neki. A' salétromsavany sem oszlatja fel, ha tiszta, hanem ha veres vagy salétrom-savanygázzal egyvelítetik. A' királyviz felosztatja, és aranysóvá változtatja. Ez a' konyhasóval savanyított arany sárgás, égető és megkristályosodik; a' kristály megolvad a' tűzön és megveresedik, a' levegőn pedig elolvad. A' lugsó sárga színnel üti le az aranyat; ez a' leütés pattan vagy durrog, ha bizonyos fokig meghevítetik, azért pattant-arany-nak nevezetik (Knallgold). Ez lugsós félaranysavany. Ha arany-feloszlék konyhasóval savanyított czin-feloszlékkel egyvelítetik vízben, bársonypirosságu leütés következik, mely kázsia vagy ércbársony név alatt ismeretes, és igen becses a' mázos festésnél (emaille). Ez adja a' legszebb árnyéklatot viola, rózsza 's lila színben.

Nehézségére nézve a' platinát kivéven minden ércet meghalad az arany. Megolvasztására nagyobb hősege kívántatik mint az ezüstére. A' tiszta arany-nak vagy igen világos sárga vagy halavány sárga színe van. Az amerikai arany halaványabb az európainál. Fényét meg nem sérti a' rozsdá! mert legfeljebb csak a' ráragadt anyagoktól kap foltot, de melyek állományát meg nem változtatják és ismét könnyen letisztíthatók róla. Akár megütésedik akár dörzsöltetik, sem szaga sem ize nincsen.

Nyújthatósága az arany-nak felülmúlja képzeletünket. Egy szemnyi aranyat 500 láb hosszúságú sodronnyá lehet kinyújtani; két lattal pedig 444 órányi hosszúságú ezüstfonalat úgy meg lehet aranyozni, hogy nagyító üvegen sem vehetni észre az ezüstöt; sőt ezen aranyboríték, noha vékonyságát elképzelhetni, egy összefüggő egészet teszen, és mint üreg, átláthatatlan cső marad vissza, ha az ezüst választó vízzel felosztatik belőle. Egyetlen egy szemnyi arany oly vékony levelecskékké lapíthatatik, hogy 1490 koczkahüvelyknyi tér boríthatatik be vele, mégis átláthatatlanok ezen

leveleskék. Egy arannyal természeti nagyságában be lehet vonni egy lovag szobrot. Erősségét is elképzelheti az ember, ha hallja hogy 3/10 vonalnyi vastagságu aranydrót 16 font nehézséget elbir. Az arany lágyabb az ezüstenél, réznél, vasnál, de keményebb a' ezinnél 's ólomnál. Puhasága 's hajlékonysága miatt kevés hangja is van, mint szinte rugóssága is; mindazáltal annyira megkeményedik folytonos kalapácsolás által, hogy mintegy megdzödvén rugótnak is használtatik.

Aetheri olajok magokba szivják az aranyat a' feloszlatékból, és uszkálnak vele a' királyvizben, mellyből az iható arany, vagy aranyzinszesz (Goldtinktur) keletkezik, mi az alchimisztás korban esalhatatlan orvosságul használtatott; de most mint hasztalan fel sem vétetik.

Csaknem minden érczel engedi magát az arany egyesíteni, de elveszti hajlékonyságát 's az ezüstitől csak savanyal választathatik el; a' többi érczektől pedig azoknak salakjával 's ónnal, salétrommal 's a' t. választatik el, épességben maradván az arany. De legtöbb rokonságot mutat az aranyhoz a' kényeső, és ennek egyvelítéke amalgámának vagy kényesős aranyának neveztetik; ez oly könnyen történik, hogy az aranypornak vagy levelkének kényesőhöz dörzsölése által már megvan az egyvelítés. Ezen amalgámával aranyos mésztől történik a' megaranyozás. A' megaranyozandó ércz ugyanis bekenetik azzal, tűzre tétetik, a' kényeső elszállong 's az arany ráragadva marad a' rézen vagy ezüsten.

Ily nagy rokonsága lévén a' kényesőnek az arannyal, a' legesekélyebb érczből is ki lehet azt vonni, ha az ércz összetöretik, sós vízzel megnedvesítetik 's elegendő mennyiségű kényeső egyvelítetik közé. Hogy azután e' vegyíték minden földi részektől megszabadítassék, több ízben megmosatik, míg végre csak az arany-amalgama marad vissza, mellytől a' kényeső leeresztés által elválasztatik, 's az arany' megtisztítása a' szokott módon történik.

A' kényeső' párja fejez felületet ad az aranynak, mi akkor megtörténik ha valaki aranyat hord zsebében mikor kényesőcurával él. Ezen esetben ugyanis igen finom részecskékben áthatja a' testet a' kényeső 's az aranyra

ülepedik. Az arany' eloszlatásával 's összerzésével legbuzgóbban foglalatoskodtak hajdan az alchimiszták. Ezek nem kívántak csekélyebb dolgot, mint az aranyak gyökeres feloszlatásával { az ércz' lelkét kivonni. Ezen alapra építék aztán a' több érczeknek, főkép a' nemteleneknek aranyá változtatásukat.

Az arany mint minden más ércz, a' földben található, vagy legalább abban tenyészik. Épen nem ritka ércz, sőt inkább a' vassal és vasfényfoszlánnyal legkiterjedtebb terméke a' természetnek; csak hogy kevésbé található érczalakban, hanem többnyire más érczbe vegyülve. A' termés-arany érczképen mutatkozik, és különböző alakban, úgy mint durva darabban, levelekben és kristályban jön elő. Gyakran oly tiszta, hogy semmi további finomítás nem szükséges hozzá, 's ez neveztetik szűzaranynak. De többnyire kőben vagy más érczben foglalokzik, és tömegben, úgy hogy nyilván láthatni. Ezen esetben elválasztatik az idegen nemű érczektől. Leginkább pedig apró részecskékben található ez a' drága ércz, de jókora nagyságu tömegben. Így leltek valami 50 év lőtt Braziliában egy 2560 fontnyi arany darabot, melly 1,800,000 pengő forintra becsültetett. Az, melly több folyamok' fővenyével egyvelgest található, igen apró részecskéből áll, és fővenyaranyának neveztetik. Nálunk legtöbb található a' Drávában. Áfrikának 's Amerikának folyóiban nagy bőséggel vagyon. Guineának ugynevezett arany partjain igen sok ilyen aranyport szednek a' lakosok, az európaiaknak adogatván el. A' kereskedésben forgó aranynak legnagyobb része az arannyal folyó Sandes' vizéből kerül.

Többféle ércz foglal magában aranyat, de oly kevés mennyiséggel, hogy nem érdemi a' fáradságot elválasztása, melly rendesen királyvizzel szokott megtörténni. Az érczesedett arany szoros kapcsolatban van egyéb ásványokkal, és csak fáradságos, sokba kerülő chemiai operativál választathatik el. Ezüst, réz, vas, czink, vasfényfoszlány, egerkő, kénkő gyakran foglal magában aranyat, 's ha oly nagy mértékben, hogy a' fáradságot megérdemi, aranyércznek neveztetik az ilyen ásvány, ha több is benne a' másféle ércz mint az arany. Leghíresebb az ilyen aranyércz Erdélyben Magyak mezőváros-

nál, hol egy mázsából 300 lat aranyos ezüst nyeretik.

Hihetőleg a' földnek minden országában lehetne aranyat találni, de sok helyüt nem érdemi a' felkeresés' költségét. Földünknek némmely országai azonban gazdagabbak ezen érczezel. Amerika, névszerint Brazília, Mexiko, Peru a' legtöbb aranyt adja. A' *potori* bányák 20 esztendő alatt többet adnak 100 millio tiszta aranyból. Hogy Afrika gazdag aranyban, onnan látszik, mert folyói telvék aranyfövényel, azt a' hegyekből mosván ki, minthogy Afrikában az aranyos ércz alig fekszik mélyebben két három ölnél; mint Brazília' síkjain, Peru', Mexiko', Uj Granada' völgyeiben 's Amerikának több az aequator alatt fekvő tartományaiban. Arábia, Perzia, China, Japponia, India nagy mennyiségű aranyt nyer évenként hegyeiből, 's ki tudja mily gazdag lehet ebben közép Ásiának iszonyu hegyláncza. Európának több országában van arany; hazánk legbővebben áldatott meg vele; Portugália és Spanyolország nem igen fáradozik a' keblében heverő kincs után. Más országoknak, mint Cseh-, Szász- és Németországnak is van egy kevés aranya.

Ha meggondolja az ember, hogy arany már a' legrégebb időtől fogva oly nagy szorgalommal fürkésztetett, hogy tulajdonsága szerint csaknem romolhatatlan, és e' felett kevés kivétellel mindig természetes miségében dolgoztatik fel, azt kell feltenni, hogy ez esztendőről esztendőre mindig szaporodik; mert hogy néha egy rakást elnyel a' tenger 's az elvész az emberre nézvest, kevésé jöhet tekintetbe; épen oly csekély azon veszteség is, melly az aranynak mássá dolgoztatásából keletkezik, p. o. aranyozássá, 's a' t. Mind e' mellett mindig nagy értékben marad az arany, és szakadatlanul kuttattatik, hogy az ember életét is kockáztatja érte, csak hogy birtokába juthasson.

A' bányákból nyert arany darabokba olvasztatik össze, és vagy pénzzé veretik vagy más haszonra fordítatik. Értéke mindig finomságától függ és tisztaságától, összehasonlítván más érczel, nevezetesen ezüstel. Közönséges használatra nem vétetik tiszta arany, hanem más érczel vegyítve. Annak megtudása végett, mennyi tiszta arany van bizonyos

tömegben, ezen mennyiséget közönséges kitéttel kellett megjelelni, melly a' tiszta ércz' idomzatát más érczhez kifejezze. E' végre felvétellett, hogy a' meghatározandó arany 24 egyenlő részekre (karát) van felosztva. A' legtisztább arany, melly minden más ércztől szabad, neveztetik 24 karátosnak. Ez épen annyit jelent, mint az ezüstnél a' 16 latos. Ha tehát valamely aranyban 20 rész finom arany 's négy rész vagy karát más ércz van, az mondatik: ez az arany' 20 karátos. Franciaországban más felosztás divatozik a' más érczel egyvelített, finom arany' meghatározására. Ott ugyanis 1000 részre osztatván az arany, ennek tisztasága ezred részekkel fejeztetik ki; 's ha egy negyedrésze valamely aranytárgynak, például gyűrűnek, más ércz, így mondatik ki, 750 ezred része tiszta arany, 250 ezred része pótolék, vagy 750 ezredrészes arany. A' más érczel egyvelített arany nem oly lágy, mint ha tisztán vágyon, mi általában minden egyvelített érczről igaz. Ezüsttel vegyítetván, színe sokkal halványabbá lesz, rézzel pedig még sárgábbá.

Az ausztriai arany pénz 23 karát és 9 szem finomságú. A' feldolgozatandó arany' milyensége 1, 2, 3 számmal jegyeztetik, a' próba mellett, és más qualitású aranyból portékát készíteni törvényel tiltatik. Az arany értékviszonya az ezüsthöz mindig változókéony volt, és most is az. Egy millio forint aranyban nyom 13 mázsát 90 fontot, 1 márkot, 15 karátot, 1 5/9 szemet, és foglal magában 222,222 2/0 császari aranyát.

Éneklésper Grönlandiában.

Ha egy grönlandi megsértettnek hiszi magát, nem gerjed fel rajta, sem kezét nem veti megbántójára, hanem gunyéneket készít, mellyet családjá 's kivált az asszonyok előtt mindaddig ismételtet énekelve 's ugrándoza, míg mindnyájan megtáncolják. Azután egész vidéknek hirül adja, hogy megsértőjére énekelni fog. Ez aztán az egész vidék lakosaival előáll a' kirendelt helyen. A' panaszló és hepanaszlott külön állanak egy körbe. Az első tánczolva énekel dobolás alatt, övéi együtt

énekelvén vele, 's annyira gunyolja ellenfelét, hogy a' nézők felkaczagnak. Mihelyt megszűnik énekelni, előáll a' bepanaszlott 's öveinek zengése közt hasonlólag felel a' vádra. A' felperes újra felel neki, hogy tovább ne védelmezhesse magát. Ki kettő közül elhallgat, az veszte el a' pert, 's a' nyertes fél iránt egész gyűlekezet tisztelettel viseltetik.

Ily alkalommal szabadon kimondják a' grönlandiak egymásra az igazságot, de minden gorombaság és szenvedelem nélkül, 's minekutána egyik vagy másik győzött, minden harag megszűnik és legjobb barátá lesz a' két veszekedő.

Az ilyen koczdóper igazán véve úpmulattatás, 's a' nép ez által alkalmat nyer saját erkölsei' jobbítására; az adós fizetésre intetik; minden igazságtalanság, melyet valaki szenvedett, megbosszultatik; a' hazugság és rágalom szemre hányatik 's a' t. mert a' grönlandiakat semmivel sem lehet jobban rendben tartani mint nyilvános megszegényítéssel. Sőt ezen vig bosszuállás sokakat, kik természetöknél fogva gonoszak, visszatartóztat felháborult szenvedelmeknek követésétől és gyilkolástól.

Igaz ugyan, hogy ezen perlekedésnél leginkább az győz, ki jobban tud fecsegni, azért gyakran megesisik, hogy a' leghiresebb győztesek és erkölcsjobbítók a' legrosszabb viseletűek. De valyon nem minden nemzetnél történik-e ez olykor olykor? Hány kritikusunkra nem mondhatjuk ezt mi is?

Meg kell még jegyezni, hogy a' grönlandiak ezen perénekkal bizonyos ünneplést és sokadalmat szoktak tartani; mert az ilyen összejövetelnél mindenkor adás vevés, cserélés 's t. e' f. történik. — Azután kiki örömmel adja magát, tánczolnak, vendégeskednek, játszanak 's a' t.

N a p l ó.

November' 29-kén 1798 szövetség a' francia és helveta republikák közt, mellynek következésben *Helvetia Franciaor-*

szág-nak 18000 katonából álló segédsereget tartozik állítani 's azt egy egész esztendeig mindennel ellátni.

November' 30-kán 1700 a' protestánsok elfogadják a' *gregorai* kalendáriumot. — 453 *Attila* a' világ' rémítője 's az Isten' ostora véres pályáját önvérében megfuladással végzi.

December' 1-jén 1640 lázadás *Portugaliában*, melly által a' spanyol iga levettetik 's a' *Braganza* ház trónra jut; de 167 évvel később a' braganzai zászlók leszakkattatnak 's helyettök francia sasok tüzetnek fel. — 1531 meghal a' borzasztó emlékeztető *Alba* herceg, fővezére a' spanyol ármadának Németalföldön.

— 2-kán 1804 *Napoleon* császárnak ünnepeyes felkenetése 's megkoronáztatása Párisban. — 1823 a' Spanyolországból visszajövő *Angoulême* herceg szinte Párisban triumfusi bemenetelét tartja.

— 3-kán 1683 az együtt uralkodó *Iván* és *Péter* csárok ukászt bocsátanak ki, mellynek következésében minden lakos, ki az ujonnan elmúlt lázadásos időket dicsérni, vagy a' mostaniaknál különb időket kívánni merészelve, halálra ítéltetik. — 1819 XVIII *Lajos* általános amnestiát hirdet minden száműzött bonapartistának.

— 1805 *Felséges Urunk'* összejövele a' francia császárral *scharoschitz* szabadégi táborban (bivouac-ban) mellyben előleges fegyverszünet határoztatik.

— 5-kén 1791 kiműlik a' nagy hangköltő *Mozart* Farkas; 1798 pedig az anatómos és természetvizsgáló *Galvani* Alajos, a' galvanizmus' feltalálója.

P O Z S O N Y B A N,

ifj. Schmid AntaP betűjével és költségén.